

Ljiljana KOLENIĆ  
Pedagoški fakultet u Osijeku  
L. Jägera 9, HR-31000 Osijek

## SLAVONSKI GRADOVI U STARIM HRVATSKIM RJEČNICIMA

U hrvatskim rječnicima do hrvatskoga narodnoga preporoda javljaju se i imena mjesta. Neki rječnici bilježe mnogo imena mjesta (Mikaljin, Belostenčev), a neki uopće ne bilježe (Vrančićev). Imena su mjesta zapisana i u nekim starim hrvatskim pojmovnim rječnicima, primjerice u rječniku Tome Babića ili Reljkovićeve *Ričniku*. Oni hrvatski rječnici koji zapisuju imena mjesta kao natuknice, najviše imaju zabilježenih hrvatskih gradova uz more, a slavonskih je gradova malo. Najčešći grad što se spominje u starim hrvatskim rječnicima jest Požega, a javljaju se još Osik, Brod, Valpovo.

U starim hrvatskim rječnicima nalazimo brojne ekonime. Imena su uvrštena i u suvremene rječnike. Primjerice, Jure Šonje, govoreći o sastavljanju rječnika *Leksikografskoga zavoda*, piše: »Treći neiscrpan izvor hrvatskih riječi nalazi se u zemljopisnim imenima i nazivima, a vrlo je malo od toga uvršteno u rječnike.« (Šonje 1998: 316) U ovom će se članku govoriti o slavonskim gradovima koji su uvršteni u stare hrvatske rječnike. Pod slavonskim gradovima u ovom članku mislim na Slavoniju kako je danas omeđujemo, odnosno, kako ju je u 18. stoljeću omeđio hrvatski pisac Matija Antun Reljković u početnim stihovima *Satira iliti divjeg čovika* (Reljković 1762.):

*Slavonijo, zemljo plemenita  
vele ti si lipo uzorita  
nakićena zelenim gorama  
obaljana četirim vodama,  
na priliku zemaljskoga raja*

*rike teku sa četiri kraja.  
Od istoka Dunaj voda pliva  
od zapada studena Ilova,  
od ponoći Drava voda miče,  
kod Almaša u Dunaj utiče.*

Gotovi svi stari hrvatski rječnici bilježe imena. Upozoriti je da prvi cjelovito tiskani hrvatski rječnik, Vrančićev (Vrančić, 1595.), nema onomastičke građe. Stoga ćemo ovdje navesti samo opću imenicu za grad što je nalazimo u Vrančićevu rječniku. Pod natuknicom *urbs Vrančić* ima hrvatsku istovrijednicu *grad*. Autor upravo piše *graad* da bi upozorio na dugi naglasak u ove jednosložne riječi. Pod natuknicom *oppidum* također nalazimo *graad*. Pod natuknicom *civitas* nalazimo *grad, misto* u Vrančićevu rječniku. Uz natuknicu *civitas* hrvatska je istovrijednica zapisana bez udvajanja slova, dakle kao *grad*, a ne kao *graad*. Zanimljivo je da je mađarska istovrijednica u svim navedenim primjerima *varos*. Po tome držim da su Vrančiću bliskoznačnice *grad* i *misto*.

Jakov Mikalja u *Blagu jezika slovinskoga* (Mikalja, 1649.) zapisuje brojna imena. O tome je pisala Darija Gabrić-Bagarić (Gabrić-Bagarić 1997.), a u članku autorica donosi i popis toponima u Mikaljinu *Blagu* (Gabrić-Bagarić 1997., 67–87). D. Gabrić-Bagarić kaže: »U hrvatskom stupcu registrirani su toponimi ne samo s južnoslavenskoga prostora već i iz cijele zapadne i srednje Europe, a najveći broj pripada toponimima vezanim uz Italiju. Ukoliko je toponimom označen lokalitet s hrvatskoga područja, onda Mikalja bilježi lik tipičan za hrvatski jezik (Dubrovnik, Gabela, Sarajevo, Zagreb itd.) Za sve druge toponime Mikalja uzima talijansku varijantu imena, ukoliko ne postoji hrvatski egzonym.« (Gabrić-Bagarić 1997., 64.) Valja upozoriti da Slavonija i slavonsko u Mikaljino vrijeme ne znači isto što i danas, pa ćemo se vrlo iznenaditi kada vidimo koji su sve gradovi, prema Mikaljinu mišljenju, u Slavoniji. Na to upozorava i D. Gabrić-Bagarić: »Svakako je važno proučavati sadržaj pojedinih toponima, jer su povijesne prilike promijenile i političku kartu Europe i nekim imenima suzile sadržaj. U tom je smislu najzanimljivije promotriti sadržaj imena Slavonija, ili pak kod natuknice Neretva naći da je to ime za rijeku i grad (Narona).« (Gabrić-Bagarić 1997., 66.) Pod natuknicom *Slavonija* ima Mikalja zapisano:

Slavonia država. *Slauonia*. Illyricum, Dalmatia, Macedonia.

U Mikaljinu su *Blagu* istoznačnice ili barem bliskoznačnice *Slavonia država* i *Slovinska zemlja*.<sup>1</sup> To možemo zaključiti na temelju latinskih i talijanskih istovrijednica što se javljaju uz obje natuknice. Pod natuknicom *Slovinska zemlja* čitamo:

Slovinska zemlja. *Slauonia, Dalmatia*. Illyricum, Dalmatia, Macedonia.

<sup>1</sup> Opće imenice *država* i *zemlja* u Mikaljinu su rječniku istoznačnice. Naime, pored države, *zemlja* kao i danas u suvremenom hrvatskom književnom jeziku znači i tlo (Mikalja kaže *zemlja, to jest njive*), ali i državu. U Mikaljinu rječniku nalazimo natuknicu *država, rusag, zemlja*, što govori o tome da je treća istoznačnica za *državu/zemlju* u Mikaljinu rječniku hungarizam *rusag*. Ta je riječ danas zastarjelicom.

Uz natuknicu *Ilirianska drižava* Mikalja zapisuje *Illyris, Illyrim, Illyricum*.  
Od Slavonije Mikalja ne tvori etnik Slavonac, nego *Slovin* i *Slovinac*:

Slovin, iz Slavonie. *Slauone, Dalmatino*. Illyricus, Dalmata, Macedo.  
Slovinac, Dalmatin. *Slauone, Dalmatino*. Illyricus, Dalmata.<sup>2</sup>

Mogli bismo zaključiti da je etnik *Slovin* širi pojam, a da je *Slovinac* etnik što se odnosi isključivo na Hrvate. Uz *Slovinac* išao bi i pridjev *slovinski* uz koji piše »od Slovina. *Slauonesco*. Illyricus, Dalmaticus«. Dakle, Dalmacija je izjednačena s Ilirikom i Slavonijom, iz čega je jasno da se ova imena podudaraju s odlukom Svete Rote od 10. prosinca 1655. gdje se kaže da je Dalmatia seu Illyricum »onaj prostor zemlje kojim se obuhvaćaju Dalmacija, Hrvatska, Bosna i Slavonija i opća poraba razumije pod Ilirikom samo te pokrajine.« (Katičić 1988., 681.) Pod natuknicom *Hrvati(j)a* čitamo *zemlja, Hrvaci(j)a. Croatia*. Illyricis, Illyricum, Croatia. Uz natuknicu Hrvat stoji *Croata*. Illyricus, Croata.

Kada vidimo što piše pod natuknicom *Slavonia drižava*, ne treba čuditi što u Mikaljinu rječniku nalazimo »gradove u Slavoniji« koje danas ne bismo uvrstili u slavonske gradove. Za mnoge od njih mnogi nisu ni čuli. Tako se u Mikaljinu *Blagu* javlja: *Brenja, grad u Slavoniji/ Dimitriera, grad u Slavoniji/ Ersi, grad u Slavoniji...* Od »gradova u Slavoniji« u Mikaljinu rječniku još nalazimo *Jenicu, Felo, Jenifar, Kanistar, Kojonja, Krizopoli, Ksalom, Ksenoksva, Nadin, Novi-grad...*

Da bi nam bilo jasnije područje što ga u Mikaljino vrijeme i/ili po Mikaljinu shvaćanju čini *Slavonija*, razmotrit ćemo druga zemljopisna imena što se u *Blagu* vežu uza Slavoniju. Tako je *Jamboli* i *Tamarica* »zemlja u Slavoniji«, a od »rijeke u Slavoniji« su, prema Mikalji: *Marica, Neretva, Plaromona, Vardari*. »Planina u Slavoniji« u Mikaljinu je rječniku *Sveti Juraj*, a *Sarakvino* je »otok u Slavoniji«.

Ako danas držimo da je Slavonija omeđena s četiri rijeke, Savom, Dravom, Dunavom i Ilovom, kao što nas uči još Matija Antun Reljković, onda možemo reći da su od sadašnjih slavonskih gradova u Mikaljin rječnik ušli: *Požega, grad/ Valpovo, grad*. Uz navedene gradove ne piše da su u Slavoniji u Mikaljinu rječniku, nego samo stoji opća imenica *grad* koja upućuje na to da se radi o imenu grada. Pogledamo li ostale europske gradove, vidjet ćemo da uz njih obično stoji iz koje su države ili tadanje administrativne jedinice, kao: *Fondi, grad u Itali(ji)/, Gajeta, grad u Itali(j)i/ Grac, grad u Austriji, Imuvitig/ grad u Ingilteri/ Krakovi(ja), grad u leškoj zemlji*. Rjeđe se u Mikaljinu rječniku javljaju imena gradova bez naznake kojoj državi ili kraju pripadaju, samo s oznakom *grad*.

<sup>2</sup> Primjeri iz Mikaljina *Blaga* preuzeti iz popisa Gabrić-Bagarić 1997. Preuzeta i autoricina transkripcija.



Takva su imena, primjerice, uz *Požega* i *Valpovo* još *Zagreb*, *Rokiburg*, *Savona*, *Osmo* itd. Za *Rim*, primjerice, piše *grad veliki*.

Mikalji su bliskoznačnice *grad* i *varoš*, ali nisu istoznačnice. I uz *grad* i uz *varoš* stoji *mjesto*, ali u *Blagu* nalazimo natuknicu *varoš oko grada*. Pretpostaviti je da je *grad* za Mikalju *mjesto* unutar zidina.

Također i za rijeku *Karašicu*, koja je slavonska rijeka, ne piše rijeka u Slavoniji, nego piše: *Karašica, rijeka uz Valpovo*.

Zabilježiti je da je u Mikaljinu rječniku zapisano malo gradova iz današnje Slavonije. O širokom značenju Slavonije u Mikaljinu *Blagu* ovdje ne bismo govorili.

Juraj Habdelić objelodanio je 1670. godine u Grazu *Dictionar ili reči slovenske* (Habdelić 1670.). Natuknička je strana u tom rječniku hrvatska, kao i u *Blagu jezika slovinskoga* Jakova Mikalje. Premda je Habdelićev rječnik manji od Mikaljina, i u njemu nalazimo neka imena mjesta. Gradove koji su danas smješteni u Slavoniji nisam našla u njegovu rječniku. U Habdelićevu *Dikcionaru* nalazimo opću imenicu *grad* (lat. istovrijednica *arx, cis, f.*), potom *gradić, mali grad* (lat. *arcula, ae, f.*). Pod natuknicom *varaš* nalazimo latinsku istovrijednicu *civitas, tis, f.*, pod natuknicom *varaš prvi, glavni u orsagu* latinska je istovrijednica *metropolis, lis, f.* Uz navedene natuknice nalazimo još *varašec* (lat. *civitatula, urbeculla, ae, f.*)/ *varaš zvuški, oštati, podvaraš* (lat. *suburbium, ij., n.*)/ *varaš gdje biskup stoji* (lat. *urbs, bis, f.*).

Rječnik Ivana Belostenca *Gazofilacij* (Belostenec 1740.) također bilježi brojne toponime. Ivan Belostenec, kao i drugi stari hrvatski leksikografi, razlikuju značenje imenica *grad* i *varaš*. Naime, uglavnom hungarizam *varaš* (u sjevernih Hrvata) i *varoš* (u južnih) označuje veće naseljeno mjesto koje nije unutar zidina. Ivan Belostenec objašnjava i izrijetkom razliku između *grada* i *varaša*. U hrvatsko-latinskom dijelu rječnika pod natuknicom *grad* piše v. *tuča*, a u istoj natuknici *grad* kao 2. značenje piše: 2. *grad (D.) tvrđa*. Dalje nastavlja: 3. *Kaj Slovenci i Horvati imenuju grad, to Dalmatini i Primorci zovu i derže za varaš, kaj ti se u nutre grade, tak imenuju grad, kaštel*. Objašnjenje je još jasnije u latinsko-hrvatskom dijelu rječnika pod natuknicom *arx*: *pri Horvateh i Slovenceh grad, pri Dalmatineh i Primorceh kaštel i forteca veli se, ili tvrđa*. Ne samo svojim oznakama Scl., D., nego i izrijetkom Belostenec nas često upoznaje s rasprostranjem pojedine riječi na hrvatskim prostorima, što zapravo govori o dijalektološkom podatku. Premda i Belostenčev rječnik bilježi brojna imena mjesta, slavonskih je gradova malo. Dok Mikaljin rječnik uglavnom zapisuje od hrvatskih gradova one uz more, Belostenec ima i sjevernih hrvatskih gradova. U hrvatsko-latinskom dijelu Belostenčeva rječnika uspjela sam pronaći *Požega, varaš i grad u Scla-*



*vonije dolnje plemenit.* U latinsko-hrvatskom dijelu pronašla sam pod natuknicom *Mursa* hrvatski stupac: *Osek, glasovita tvrđa u slovenskom orsagu.* U istom, latinsko-hrvatskom dijelu rječnika pod natuknicom *Posega, ae, alias Basiana,* hrvatski stupac glasi: *Požega, grad i varaš u dolnoj slovinskoj zemlje plemenit, i slobodni.*

Ardelio Della Bella ima u svom rječniku *Dizionario* (Della Bella 1728.) zabilježene mnoge gradove. Opća mu je imenica *grad* što je nalazimo u Della Bellinu rječniku pod natuknicom *citta.* Pod natuknicom *castello* javlja se hrvatska istovrijednica *tvarđa,* a pod natuknicom *borgo – varoš, varoša, zagradje.* Iz toga se zaključuje da *grad, tvrđa* i *varoš/varoša/zagradje* nisu istoznačnice. Rečeno je već da u Della Bellinu rječniku nalazimo mnoga imena gradova. Hrvatski su gradovi ponajviše oni iz južne Hrvatske, odnosno s mora. Njih Della Bella razvrstava uglavnom u tri skupine. Najveću skupinu čine »gradovi u Dalmaciji« (*citta di Dalmatia*), kao npr. *Omiš, Budva, Novi, Kotor, Hvar, Neretva, Dubrovnik;* a javljaju se i gradovi u »Iliriji« (*citta principale dell' Illirico*), kao *Split, Zadar (citta celebre dell' Illirico, Metropoli della Liburnia);* te gradovi u »Hrvatskoj« (*Citta in Croatia*) kao *Senj, Zagreb (citta celebre di Croatia).* "Kopnenih" je gradova u Della Bellinu rječniku malo, a slavonskih gradova nisam našla. O tome što Della Belli znači Dalmacija, Ilirija i Croacija ovom prigodom ne ćemo raspravljati.

U Della Bellinu rječniku ima dosta talijanskih gradova (*Jakin, Benvenat, Fjorenca, Mleci, Verona*), ali ima i gradove drugih europskih zemalja (*Beč, Praga, Krakovo*) te poznatih povijesnih izvan europskih gradova (*Troja, Ipona*).

Bosanski franjevac Tomo Babić objelodanjuje latinsku gramatiku protumačenu hrvatskim jezikom *Prima grammaticae institutio* 1712. godine. Gramatika doživljava 1745. svoje drugo izdanje (Babić 1745.) u kojemu nalazimo i hrvatsko-latinski pojmovni rječnik. Riječi su u njemu poredane po pojmovnim grozdovima, a javljaju se unutar poglavlja koja imaju svoj naslov. (V. Kolenić 1998., 13–16.) Jedno je poglavlje rječnika posvećeno i gradovima. Zove se *Imena od gradova.* Natuknica je hrvatsko ime grada, a istovrijednica je latinska. Nakon opće imenice *grad* (lat. istovrijednica *urbs, urbis; civitas; seu hoc oppidum, di*), prvi je grad na popisu *Rim,* pa *Jeruzolim,* pa *Beč,* pa *Mleci.* Kao što se vidi, na prvom su mjestu povijesni gradovi i europski gradovi važni za kulturni i politički život Hrvata. Od europskih gradova zanimljivo je spomenuti hrvatska imena *Londra* za London, *Berlino* za Berlin, *Zlatni Prag* za Prag, *Bolonja* za Bolonja. Hrvatski su gradovi u drugom dijelu *Imena od gradova* i tu su zapisani samo gradovi južne Hrvatske, i to ponajviše uz more (*Rovinjo, Pola, Skradin, Šibenik, Knjin, Omiš, Neretva*). Na popisu nema gradova sjeverne Hrvatske, pa ni slavonskih gradova.

U 18. stoljeću objelodanjene su tri hrvatske gramatike što su ih napisali Slavonci. Gramatike sadrže i rječnike. Očekivali bismo u tim rječnicima brojna imena hrvatskih gradova u Slavoniji, ali nije tako. Naime, rječnici u navedenim gramatikama i ne zapisuju imena kao, primjerice, Mikaljin ili Della Bellin. Pisani su po uzoru na rječnik u gramatici Tome Babića. Rječnik Blaža Tadijanovića koji se nalazi u jezikoslovnom priručniku *Svašta po malo* (Tadijanović 1761.) uopće ne bilježi toponime. Uz rječnik i gramatiku, *Svašta po malo* sadrži i obrasce pisama. Budući da u pismu stoji i mjesto iz kojega je poslano, nalazimo nekoliko imena mjesta na kraju obrazaca pisama. Mjesto i datum Tadijanović piše na kraju lista. To izgleda ovako: *u Magdeburgu, 1. Januara 1761., u Dresdi, 2. Februara 1761., u Beču, 13. Aprilla 1761...* Iz toga možemo zaključiti kako Blaž Tadijanović zove europske gradove. Uglavnom su to gradovi povezani kulturno i politički sa sjevernom Hrvatskom. Magdeburg je, primjerice, mjesto gdje je Tadijanović svoje djelo objelodanio. Zanimljivo je, ipak, što ne spominje ni u obrascima pisama niti jedan slavonski grad.

Matija Antun Reljković u *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici* (Reljković 1767.) također ima pojmovni *Ričnik*. *Ričnik* je dvojezičan: hrvatsko-njemački. Primjeri koje navodim uvijek su samo hrvatski. Jedno od poglavlja toga pojmovnoga rječnika jest i *Od zemaljah i od pukah*. Kao što samo ime govori, taj dio rječnika nabroja zemlje i pripadnike tih zemalja (npr. *Austrija/ Austrijanin/ Bavarija/ Bavar/ Bosna/jedan Bosnjak/ Cipar/ jedan Ciprovac*. Ima u tom poglavlju i imena drugih administrativnih jedinica, gradova i sl. te etnika i etnonima, poput *Genua/ jedan Genuinac/ Milan/ jedan Milanac/ Venecija/ jedan Venecijan*. Slavonskih gradova nema. Na kraju toga dijela rječnika javlja se kratak razgovor koji bi više ulazio u obrasce razgovora (što ih Reljković ima u gramatici), nego li u rječnik. Razgovor je u obliku pitanja i odgovora i također je dvojezičan, hrvatski i njemački, poput rječnika. Navest ću samo hrvatski tekst:

*Odkuda ste Vi?*

*Ja sam od Osika, od Broda, od Požege.*

Dakle, u *Ričniku* spominje neke veće slavonske gradove. Upozoriti je da hrvatski rječnici koji spominju slavonske gradove u pravilu imaju zapisanu *Požegu*, a ostali gradovi, poput *Osika, Broda, Valpova*, nisu, sudeći prema rječnicima, toliko bitni u dopreporodnom razdoblju za hrvatski kulturni i gospodarstveni razvoj poput Požege.

Gramatika Matije Antuna Reljkovića, kao i gramatika Blaža Tadijanovića, sadrži obrasce razgovora, usporedno na hrvatskom i njemačkom jeziku. To su zapisane uobičajene razgovorne rečenice, gotovi obrasci uobičajenih razgovora: pozdravi, zdravice, razgovori za objedom, u trgovini, na putu i sl. I u njima će se spominjati *Osik* i *Brod*, primjerice u razgovoru pod naslovom *Od putovanja i od jahanja*:

*Koliko ima miljah od ovuda do Osika?  
Nejma nego četiri milje.*

Slijedi opis puta (*druma*), i upute kako stići oko brda i kroz šume u Osijek. Pred kraj razgovora doznajemo da je društvo zalutalo. Društvo nailazi na prolaznika i razgovor teče ovako:

*Čujete li, prijatelju! Kažite nam idemo li pravim putem.  
Kamo ste nahumili ići, gospodo moja?  
Mi idemo u Osik.  
Vi ste daleko od osičkog puta, gospodo moja.  
Kamo, dakle, ovaj put ide?  
Ovaj put ide u Brod.  
Nisam li ja kazao da mi bludimo.*

Na kraju razgovora društvo zaključuje da drugi put ne će zalutati jer će uzeti »od sela do sela jednoga vodju«.

Iznenadujuće je da najviše toponima Reljković ima u čisto gramatičkom dijelu svoje knjige, naime, kada govori o rodu imenica. Tako nabraja imena mjesta koja su muškoga roda, pa nakon *Rima*, *Beča* i *Budima* spominje *Osik*, *Varadin* i *Brod*. Osim gradova, muškog su roda i imena »varošah«, pa Reljković spominje i slavonski »varoš« *Pakrac*, te sela *Lipovac*, *Sibin*, *Garčin*. Rekli smo koja je razlika u hrvatskih leksikografa između gradova i varoša. Mogli bismo dodati uz već navedeno da je Reljkoviću *grad* veće mjesto od *varoša*. U ženskom rodu ne pravi razliku između gradova, sela i varoša. Spominje samo slavonska mjesta, *Požegu*, *Viroviticu*, *Gradisku*, *Mitrovicu*, *Orubicu*, *Kopanicu*, *Novsku*.

Gramatika Marijana Lanosovića *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache* (Lanosović 1778., treće, promijenjeno i dopunjeno izdanje 1795.) po uzoru na Reljkovićevu gramatiku, također u poglavlju o rodu imenica daje toponime. Muškoga su roda prema Lanosoviću između ostalih gradova i *Osik*, *Brod*, mjesta *Lipovac*, *Oriovac*, *Sibin*, *Mačkovac*, *Garčin*; a ženskoga su roda mjesta *Požega*, *Virovitica*, *Gradiska*, *Mitrovica*, *Orubica*, *Kopanica*, *Novska*. U Lanosovićevoj je gramatici i rječnik, koji ne zapisuje imena mjesta. Od nabrojanih slavonskih imena mjesta u slavonskim gramatikama nismo spomenuli vukovarsko i vinkovačko područje, što je neobično. Mjesta vukovarsko-srijemske županije spominje Marijan Lanosović u obrascima razgovora. U razgovoru koji ima naslov *Drugi razgovor putnika u gostionici*, između inoga čitamo

*Kakvih imate vinah?  
Imamo i slavonskih i madžarskih vinah.  
Kakvih imate slavonskih vinah?  
Sokolovačkoga, ternavskoga, brodskoga, karlovačkoga, varadinskoga,  
Principovca kod Iloka, molovinskoga, erduskoga &ct.*



I Marijan Lanosović u gramatici ima obrasce pisama. Na kraju lista valja pisati mjesto i datum. To izgleda ovako u Lanosovićevim obrascima pisama: *U Beču dana 20. siječnja 1795.*, *U Osiku dana 12. veljače 1795.*, *U Diakovu dana 6. ožujka 1795.* Tek u Lanosovićevu jezikoslovnom djelu (ali ne rječniku) zapisano je ime *Diakova*.

Andrija Jambrešić u *Leksikonu* (Jambrešić 1742.) pod natuknicom *Sclavonia* ima *v. Slavonia*, a pod natuknicom *Slavonia* ima *slovensko kraljestvo*. Dalje čitamo pod istom natuknicom: »Das Königreich Slavonien in Illyrico. Tót.ország. Slavoniae nomine scriptores saepe accipiunt, quodquid terrarum a Dravo amne ad Adriaticum mare protenditur. ... In superiorem & inferiorem dividitur. Illa hodie nomine Croatiae venit; Haec *Neo-aquisticorum* (ut vocant) jure regitur. Caput superioris est Zagabria; Inferioris Posega aut potius Esekinum. Na kraju navedene natuknice stoji V. in Illyricum, Dalmatia, Croatia &c.»

Hrvatski stupac pod natuknicom *Illyricum* u Jambrešićevu rječniku glasi: »Ilirianska zemlja, država iliti veliko slovensko carstvo, kraljevstvo; koje vu sebi već kraljestvih, kakti horvatsko, dalmatinsko, bosansko, bogarsko, serbljensko, sadašnje slovensko &c. zaderžava.« Hrvatski stupac uz natuknicu *Dalmatia* glasi *dalmatinsko kraljestvo, zemlja, država*. Upućuje zatim na latinski dio rječnika gdje stoji: »Dalmatia Regnum est Illyricum Croatiae coevum; quamquam non desint, qui *Dalmatiam* longe ante *Croatiam* Regni honores confectam dicant. Et certe convenit inter Historicos nomen *Dalmatiae* nomine *Croatiae* multum antiquius esse: Romani enim omnem illam Illyrii partem quam primis statim temporibus imperio suo subjugarunt, a Duce suo *Dalmatiam* appellarunt. Hinc factum, ut lapsu temporis totus Illyricacum terram tractus, qui usque ad Noricum & Panoniam Saviam protendebatur, non alio, quam *Dalmatiae* nomine compellatus fuerit. Atque sic late sumputa *Dalmatia Croatiae* modernam ac *Slavoniam* complexa est; adeoque & *Patriam S. Hieronymi in Diaecesi Zagrebiensi* Sitam...«

Gradovi u Slavoniji što ih zapisuje Andrija Jambrešić jesu *Osek, lepi i glasoviti slovenski varaš, skupa i grad osebujne jakosti*, pod natuknicom *Essekinum* i pod natuknicom *Mursa* u kojoj se upućuje na *Essekinum* te, naravno, *Požega* pod natuknicom *Bassiana* i *Posega*. Pod natuknicom *Bassiana* čitamo *Požega varaš*.

Listajući stare hrvatske rječnike, one što su nastali do hrvatskoga narodnoga preporoda, zaključujemo da se slavonskih gradova u današnjem smislu u njima ne nalazi mnogo. Ovdje ne bismo ulazili u raspravu što je Slavonija značila u antičko doba ili u razdoblju prije hrvatskoga narodnoga preporoda jer su o tome napisane velike rasprave (v. Katičić 1988.). Kao što se iz pregleda vidi, najviše starih hrvatskih rječnika bilježi *Požegu*. Nakon *Požege* javlja se *Osik* u jezikoslovnim djelima hrvatskih pisaca iz Slavonije te njegova inačica *Osek* u hrvatskim kajkavskim rječnicima. Zanimljivo je spomenuti da se vrlo rano, već u

Mikaljinu rječniku, spominje *Valpovo*, što govori o tome da je u prošlosti ono imalo veće značenje za kulturni i gospodarski život Hrvata nego danas. Dakako, spominje se u hrvatskim rječnicima i *Brod*. Današnji naziv toga grada nadopunjen je pridjevom za naknadno prepoznavanje – pridjevom *slavonski*, zbog još jednoga grada istoga imena s druge strane Save, u Bosni. U neslužbenoj je uporabi i danas za Slavonski Brod samo Brod, barem za govornike istočne Hrvatske. Jedino je grad Osijek, nakon što je postao Osijekom, to i ostao, tek govornici slavonskoga dijalekta kojima je odraz jata ikavski Osijek zovu Osikom (slavonska Posavina).

Zanimljivo je zaviriti u suvremeni *Rječnik hrvatskoga jezika* Leksikografskoga zavoda iz 2000. godine čiji je glavni urednik Jure Šonje. U uvodu je navod Jure Šonje kako su toponimi neiscrpnim izvorom hrvatskih riječi, pa se to vidi u *Rječniku hrvatskoga jezika* iz 2000., gdje nalazimo: *Osijek, grad na Dravi u istočnoj Slavoniji/ Slavonski Brod (pod natuknicom slavonski), grad u slavonskoj Posavini na Savi/ Požega, grad u Slavoniji na rijeci Orljavi/ Valpovo, grad u istočnoj Podravini/ Vukovar, grad u istočnoj hrvatskoj na ušću Vuke u Dunavu/ Vinkovci, grad na Bosutu u istočnoj Hrvatskoj/ Ilok, grad na Dunavu u istočnoj Hrvatskoj/ Novska, gradić u Posavini.*

#### IZVORI LITERATURA

- Babić, Tomo: *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata*, Venecija 1712.
- Belostenec, Ivan: *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium. Gazophylacium illyrico-latinum*, Zagreb 1740.
- Della Bella, Ardelio: *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venecija 1728.
- Gabrić-Bagarić, Darija 1997: Toponimijska građa u rječniku »Blago jezika slovinskoga« (1651.) Jakova Mikalje, *Folia onomastica Croatica* 6, Zagreb, 63–87.
- Habdelić, Juraj: *Dictionar ili reči slovenske*, Grac 1670.
- Jambrešić, Andrija: *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica*, Zagreb 1742.
- Katičić, Radoslav 1988: Ilirci i ilirski jezik, *Forum* 12, Zagreb, 675–688.
- Kolenić, Ljiljana 1991: Bosna i Hercegovina u starim hrvatskim rječnicima, *Zbornik Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini – jučer i danas*, Mostar, 71–81.
- Kolenić, Ljiljana 1998: *Riječ o riječima*, Sveučilište u Osijeku.
- Mikalja, Jakov: *Blago jezika slovinskoga*, Loreta 1649.
- Lanosović, Marijan: *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*, Osijek 1778.

*Anleitung zur slawonischen Sprachlehre*, Ofen 1795.

Reljković, Matija Antun: *Nova slavonska i nimačka gramatika*, Zagreb 1767.

Šonje, Jure 1998: *Rječničko-jezikoslovni problemi u odabiru natuknica i određivanju njihovih značenja u izradbi jednosveščanoga jednojezičnog rječnika*, *Filologija* 30–31, HAZU, Zagreb, 313–323.

Tadijanović, Blaž: *Svašta po malo*, Magdeburg 1761.

Vrančić, Faust: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae*, Mleci 1595.

## Slavonian towns in old Croatian dictionaries

### Summary

The most of old Croatian dictionaries (by Mikalja, Belostenec, Jambrešić, etc.) include the names of towns. Slavonian towns which can be found in these dictionaries are *Požega*, *Osik*, *Valpovo*, *Brod*.

Ključne riječi: slavonski gradovi, stari hrvatski rječnici, Slavonija

Key words: Slavonian towns, old Croatian dictionaries, Slavonia